

Szenttamási István Tamás

Arló. Az iskola szerepe és lehetőségei a társadalmi problémák kezelésében egy hátrányos helyzetű Borsod-Abaúj-Zemplén megyei településen¹

Arló nagyközség Borsod-Abaúj-Zemplén megyében, Ózdtól mintegy három kilométerre, délre található. A község napjainkban számos, a térség egészét jellemző társadalmi problémával küzd. Tanulmányom célja, hogy kutatásom eredményei alapján bemutassam; a község általános iskolája milyen lépéseket tesz e problémák kezelése, megoldása érdekében.

A kutatás során az iskolát rendszerként kezeltem. E rendszer legfőbb változói a következők: az iskolai munkát kívülről meghatározó *bemeneti tényezők*, az iskolai *folyamatok*, s végül az iskolai munka eredményei, mint *kimeneti tényezők*. A bemeneti tényezők alkotják az iskola működésének, életének társadalmi-gazdasági kontextusát. Olyan tényezők tartoznak ide, mint a különböző társadalmi, anyagi, spirituális elvárások, szabályok, normák melyek a társadalom és a lokális közösség részéről az iskolával kapcsolatban megfogalmazódnak. A bemeneti tényezők közé soroljuk továbbá az iskola partnereit, a szülőket, a gyermekeket, a pedagógusokat, a pedagógiai munkát nem végző személyzetet, az iskolai munkát meghatározó politikai és törvényi kereteket, valamint az iskola épületét, felszerelését, berendezéseit, taneszközeit s azt a teret, melyben az intézmény működik.

Az iskolai folyamatok közé tartoznak az iskolai interakciók, a menedzselés és annak stílusa, az érdekérvényesítés eszközei, módja; továbbá maga a nevelés és az oktatás-tanulás, a szociális gondoskodás, valamint a mindezeket meghatározó és szabályozó szokások, elvek, dokumentumok.

Végül a kimeneti oldalon szerepelnek azok a tényezők, melyeket az iskolai folyamatok eredményeznek: a tanulók iskolai eredményei, megszerzett tudás és kompetenciák; a nevelők tapasztalatainak, tudásának gyarapodása; valamint mindazon anyagi változások, melyek az iskola épületeivel, felszerelésével, taneszközeivel, az iskolai dolgozók megélhetésével, illetve az iskola költségvetésével kapcsolatosak.

Könnyen belátható, hogy ebben a rendszerben minden elem összefügg minden elemmel, azaz a bemeneti tényezők meghatározzák az iskolai folyamatokat, amelyek meghatározzák a kimenetet, tehát az iskolai eredményeket. Ez utóbbiak természetesen visszahatnak az iskolai folyamatokra, s arra a kontextusra is, melyben az iskola működik, hiszen az iskolai eredmények alapvetően meghatározzák

k azt a társadalmi, kulturális, gazdasági közeget, mely az iskolai folyamatok bemenetét adja.

Ezen elméleti modell alapján alkottam meg kutatásom hipotézisét, feltételezve azt, hogy az arlói Széchenyi István Általános Iskola megfelelő pedagógiai folyamatok beindításával képes olyan kimenetet, eredményeket produkálni, amelyek kedvezően hatnak a helyi társadalom problémákkal terhelt életére, azaz az iskolai folyamatokat negatívan befolyásoló, az iskola funkcionális működését is veszélyeztető bemeneti tényezőkre.

E hipotézis ellenőrzése érdekében feltártam azt a társadalmi kontextust, melyben az arlói általános iskola működik; elemeztem az iskola stratégiáját, amit az intézmény közvetlenül a jobb eredmények; közvetetten pedig a működését kedvezőtlenül befolyásoló társadalmi, gazdasági, kulturális problémák kezelése érdekében vezetett be.

¹ A tanulmány a 2005-2007. évi Regionális Fejlesztés Operatív Program 3.3 intézkedése „Hallgatók a régióért – régió a hallgatókért” c. ROP-3.3.1-2005-02-0014/31 projekt keretében készült.

Végül vizsgáltam, hogy milyen eredménnyel jártak (járnak) ezek a kísérletek, ezért arra kérdeztem rá, hogy az iskola milyen mértékben képes az iskolai folyamatokon keresztül pozitív hatást gyakorolni önmön működési feltételeire, azaz a helyi társadalom életére.

Tanulmányomban, ugyanezt a logikát követve, kísérletet teszek arra, hogy bemutassam az arlói általános iskola társadalmi környezetét, s e környezet hatását az iskola működésére. Felvázolom továbbá azon stratégiákat, melyeket az iskola a kedvezőtlen bemeneti hatások ellensúlyozása, saját funkciójának megőrzése érdekében dolgozott ki. Végül szólni fogok ezen stratégiák eredményességéről, s ennek tükrében az iskola lehetőségeiről a társadalmi problémák kezelésében.

Kutatásomat a Miskolci Egyetem Regionális Gazdaságtani Tanszéke által működtetett „Hallgatók a régióért, régió a hallgatókért” elnevezésű szakkollégium keretében végeztem. A szakkollégiumban kulturális antropológia szakos hallgatóként vettem részt, a kutatás során az antropológia elveinek megfelelően, komplex módon próbáltam meg értelmezni egy lokális közösség problémáit. Ezzel függ össze, hogy a kutatásban elsősorban antropológiai, kvalitatív módszerekre (résztevő megfigyelés, foglalkozási-, és mélyinterjúk) támaszkodtam, a célból, hogy lehetővé tegyem a vizsgált problémák minél mélyebb rétegeinek feltárását. Sajnos a tanulmány terjedelmi korlátai miatt kénytelen voltam lemondani a kutatás során feltett kérdésekre adott válaszokat igen finoman árnyaló és teljessé tevő interjúrészletek és kutatási feljegyzések közléséről, ezért csak remélni tudom, hogy a soron következő megállapítások és következtetések önmagukban is megállnak majd.

Bemenet

Arló, a négyezer-háromszáz főt számláló település hosszan nyújtózik el a Heves-Borsodi Dombság szelíd lankái között, a Hódos-patak völgyében. Arló első írásos említése 1268-ból való, a település lakói a középkor óta erdőművelésből, fakitermelésből és az ezekkel összefüggő ipari tevékenységekből (faipar, szénégetés) éltek. Arló község sorsa a 19. század közepe óta szorosan összefonódott Ózd város, az ózdi nehézipar történetével. Az 1845-ben alapított ózdi acélgyár, és szénbányái ugyanis - egészen a legutóbbi időkig - szinte korlátlan munkalehetőséget jelentettek az ózdi és Ózd környéki lakosság számára. Az ózdi ipar fejlődésével párhuzamosan rohamosan növekedni kezdett a város és a környező területek településeinek lakossága. Arlót Ózdhoz való közelsége és saját szénbányái rendkívül vonzó célponttá tették az ország minden részéből érkező munkások számára, a település lakossága a 19. század folyamán tehát folyamatosan növekedett, a falu töretlenül fejlődött. A betelepülő szakmunkásokkal (kohászokkal, bányászokkal) együtt természetesen nagyszámú szakképzetlen munkaerő is érkezett, részben a legszegényebb paraszti közösségekből, részben pedig a magyar társadalom leginkább marginális helyzetű, földdel egyáltalán nem rendelkező, teljesen képzetlen rétegéből, a cigányság köréből.

Ezek a folyamatok felgyorsultak a második világháborút követő társadalmi, politikai, gazdasági változások következtében. Az erőltetett iparfejlesztésnek köszönhetően újabb és újabb tömegek vándoroltak (részben spontán módon, részben pedig állami ösztönzésre és az állami támogatások hatására) Ózdra és környékére. E migrációs folyamatok különösen nagy mértékben érintették a cigányságot. E csoporttal kapcsolatban a korabeli állami politika alapelve ugyanis az volt, hogy problémái automatikusan megoldódnak, marginális helyzete magától megszűnik, ha az állam mindenki számára biztosítja a jogegyenlőséget, a munkahelyet és a nyolc általános iskolai osztály elvégzésének a lehetőségét. Ezen elveknek megfelelően az állam kiemelten támogatta a cigányok munkahelyhez jutását és letelepedését a fejlődő ipari központokban, s ez végleg átalakította sok magyarországi település, többek között például Arló társadalmi, gazdasági és kulturális viszonyait.

Az általam vizsgált községben a szocializmus időszakában (a fent vázolt folyamatoknak megfelelően) megnőtt az ország különböző részeiről érkezett, alacsony iskolázottságú, szakképzetlen, marginális helyzetű cigányság létszáma és aránya. Az újonnan érkezett cigányok az ózdi gyárakban és az ózd környéki bányákban helyezkedtek el segédmunkásként. Számukra ezzel megnyílt a középosztályosodás felé vezető út, hiszen biztosítottá vált a középosztályi életszínvonal fenntartásához nélkülözhetetlen, állandó jövedelem. Az ipari munka ráadásul segítette a középosztály normáinak, értékeinek megismerését, elfogadását, s ezzel összefüggésben megindult a kisebbségi, marginális társadalom kultúrájának a többségi társadalom kultúrájához való közeledése. Ez, és a kötelező iskoláztatás együttesen igen látványos eredményeket hozott a cigányság iskolázottságának területén. A korábban nyolc osztállyal is alig rendelkező cigányok esetében is megfigyelhetővé vált, hogy az új generáció a szülők generációjánál magasabb iskolai végzettséget kívánt elérni. Mindezek hatására a nyolcvanas években már - bár ez még koránt sem vált általánossá - egyre többen szakmunkásként dolgoztak a nehéziparban.

Ezek a folyamatok, melyeket a szocialista időszak asszimiláló törekvései miatt egyébként több ponton is vitatni lehet, az arlói cigányok életszínvonalára, társadalmi státusára alapvetően pozitív hatást gyakoroltak, ám ennek véget vetett a rendszerváltás idején végbement gazdasági szerkezetváltás, a tervgazdaságról a piaccgazdaságra való áttérés. E gazdasági változások nyomán ugyanis a nehézipar válságba jutott, hiszen az állami támogatások elapadásával a nehézipari üzemek nem bírták a kieleződő piaci versenyt, és néhány kivételtől eltekintve kénytelenek voltak végleg leállítani a termelést. A korábban munkát és megélhetést biztosító szocialista nagyipar megszűnésével eltűntek azok a munkahelyek, amelyek a többnyire szakképzetlen, illetve alacsonyan iskolázott személyek, társadalmi csoportok számára azt a lépcsőfokot jelentették, mely a társadalom perifériája felől az alsó középosztály felé vezetett. A gyárak és bányák bezárásával az arlói cigányok számára egyik pillanatról a másikra eltűnt a jövedelemszerzés és ezzel a társadalmi mobilitás esélye, így azok a pozitív hatású folyamatok, amelyekkel a fentiekben már megismerkedtünk, az egyik pillanatról a másikra megakadtak, s a középosztályosodásnak épp csak a küszöbére érkezett cigányság visszazuhant a társadalom perifériájára. Mindez természetesen hatással volt Arló társadalmára is. A rendszerváltást követően, az ózdi nehézipar összeomlásának hatására a szakképzett munkaerő elvándorolt a településről (sőt a régióból is). Arlóban így – kevés kivételtől eltekintve - csak az idős, nyugdíjas lakosság, illetve az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen lakosság maradt. Természetesen ez utóbbi csoport tagjainak esélye sem volt arra, hogy a régióban továbbra is működő, modernizálódó cégek valamelyikénél kapjanak munkát. Arló társadalmát a kilencvenes években tehát a középosztály elöregedése, illetve a középosztályosodás útjára lépett rétegeket sújtó, rendkívül magas arányú munkanélküliség jellemezte. Arló lakosságának nagy része a kilencvenes években a társadalom perifériájára szorult, s ezzel összefüggésben a település lakosságának nagy részre a szegénység kultúrája vált jellemzővé. Mi is jellemzi ezt a szegénység-kultúrát, s milyen összefüggésben áll ez témánkkal, az iskola társadalmi problémamegoldó szerepével? E kérdésekre próbálok választ adni a következőkben.

A kilencvenes évek gazdasági-társadalmi válsága, s az ez által kiváltott, fentebb már bemutatott elvándorlás hatására Arló lakosságának ma mintegy fele szegénynek mondható, a település lakosságának nagyjából felére jellemző tehát az életkörülményekből következő szegénység-kultúra. E sajátos kultúra számtalan társadalmi problémával összefügg, olyan problémákkal, melyek szoros kapcsolatban állnak az iskolával is, s annak munkáját, az iskolai folyamatokat negatívan befolyásolják. Arlóban ezek a problémák ráadásul etnicizáltan jelennek meg, tehát a helyi társadalom (részben a történelmi előzmények miatt, részben azonban pusztán sztereotip vélekedések nyomán) egy meghatározott etnikai csoporthoz, a cigánysághoz kapcsolja azokat. Arról van szó, hogy a település klasszifikációs rendszere alapján cigánynak számít

mindenki, illetve csak az számít cigánynak akinek életét, életkörülményeit a szegénység kultúrájával összefüggő problémák jellemzik. Azt tehát, akit a falu közvéleménye cigánynak tart, cigánynak nevez, automatikusan a szegénység kultúrájával összefüggő társadalmi problémákkal is kapcsolatba hozza a közösség.

E problémák közül a legjelentősebb a munkanélküliség. Ma az arlói cigányok legnagyobb részének nincs semmiféle állandó, legális munkája. A létfenntartás, családfenntartás legális stratégiái közül szinte kizárólag csak a különböző segélyek, támogatások, illetve az egyszerre csupán néhány tucat személy számára elérhető, ideiglenes közmunkák jöhetnek szóba az arlói cigányok többségének esetében. Az önmagukat, illetve családjukat eltartani kívánó személyek így kénytelenek a szürke vagy feketegazdaságban szert tenni a szükséges jövedelmekre. Sokan vállalnak illegálisan munkát az ország más régióiban, és sokan vannak olyanok is, akik illegális fa vagy fémkereskedelemből próbálnak megélni. A megélhetés stratégiáit áttekintve látnunk kell, hogy az arlói lakosság mintegy fele állandóan a legalitás és illegalitás között egyensúlyozik, ám a többségnek így sem sikerül kitörnie a szegénység csapdájából. Ez természetesen rányomja a bélyegét a lakáskörülményektől kezdve a táplálkozási és gyermekvállalási szokásokon keresztül az iskolai teljesítményig mindenre, így a szegénység kulturális jelenségek kiváltójaként a szegénység kultúráját hozza létre.

E sajátos kultúra további fontos jellemzője az, hogy térbeli elkülönülést, illetve elkülönítést implikál, amelynek következtében arló szegény - cigányként klasszifikált - lakossága ma a falu három gettószerű cigánytelepén él, teljesen elzárva a település más részeitől. A telepeken élő arlói cigányok élet- és lakáskörülményei a szegénység és a családszerkezet miatt messze elmaradnak a település - helyi fogalommal élve - „magyar” lakosainak élet- és lakáskörülményeitől. A cigány családok többsége gáz, vezetékes ivóvíz és csatornázás nélküli, alacsony komfortfokozatú házakban él. E házak igen nagy része kis alapterületű épület, melyekben a családok gyakran egy-két helyiségben élik mindennapi életüket. Súlyosítja a helyzetet, hogy a szegénység kultúrájában a felnőtté válás, az önállósodás, ami elválaszthatatlan a párkapcsolatok létesítésétől és a szexuális élet megkezdésétől, igen korán kezdetét veszi. Az arlói fiatalok nagy része tehát igen fiatalon családot alapít (nem ritka, hogy a lányok már tizenöt-tizenhat éves korukban szülnék, de előfordulnak korábbi szülések is), ami azonban az ismert körülmények miatt nem jelent egyben gazdasági függetlenedést is. A munkanélküli fiatalok nem képesek önálló háztartást fenntartani, marad tehát a szülői segítség és a generációk együttélése. Épp ezért az arlói családok jelentős része nagycsalád, gyakran három generáció is együtt él egyetlen házban.

Mielőtt továbblépnénk, vissza kell még térnünk a korai gyermekvállalásra. Az, hogy az arlói fiatalok körében jellemző a korai gyermekvállalás, növeli a lelki, pszichológiai jellegű problémák megjelenésének esélyét a felnövekvő nemzedékek esetében. Arról van szó, hogy a gyermekvállalásra lelkiileg, érzelmileg felkészületlen fiatal szülők és gyermekeik között nem alakul ki, vagy sérül az elsődleges kötődés, és ez beláthatatlan következményekkel járhat a gyermek későbbi érzelmi, pszichikai fejlődésére. Arról sem szabad továbbá megfeledkeznünk, hogy az anyák fiatal kora, illetve a szegény családok életvitele (zsúfolt lakások, a higiénia hiánya, káros szenvedélyek, családi konfliktusok) növeli annak az esélyét, hogy a gyermek a terhesség ideje alatt, vagy élete első éveiben valamiféle testi vagy pszichikai sérülést szenved. Mindezekon túl arról is szólnunk kell, hogy a szűk térben együtt élő generációk konfliktusai, a felnőtt élet eseményei mind a gyermek előtt játszódhatnak le, nem különül el tehát egymástól a gyermeki élet és a felnőtt élet, s ez tovább növeli a lelki jellegű problémák megjelenésének esélyét, illetve csökkenti annak a valószínűségét, hogy a gyermek egészségesen növekedjen fel. Természetesen a korai gyermekvállalás negatív hatást gyakorol az iskolázottsági mutatókra is. A korán családot alapító fiatalok esélye igen kicsi arra, hogy a modern társadalomban való

boldoguláshoz megszerezzék a szükséges és ma már elengedhetetlen, magasabb iskolai végzettséget.

A fentiekhez kapcsolódóan szólnunk kell arról is, hogy az arlói szegények között is jellemző az az általános tendencia, miszerint az életszínvonal és a jövedelem fordítottan arányos a gyermekszámmal. A szegénység kultúrájában, így az arlói szegények körében is, igen magas a gyermekszám, s ez már önmagában is lehetetlenné teszi azt, hogy a családok kitörjenek a szegénység korlátai közül.

A szegénység - mint látjuk - sajátos kultúrát teremt, olyan kultúrát, melynek normái, értékei ellentmondásban állnak a középosztály, a többségi társadalom kultúrájának értékeivel, normáival, s ez gyakran a két kultúra szimbolikus, időnként pedig valós összeütközéséhez vezet.

Mindezek után - az arlói szegények kultúrájának jellemzésével kapcsolatban - szólnunk kell egy speciálisan csak Arlóra jellemző esetről. A fent említett kulturális jellemzők, a szegénység és az abból következő kulturális jelenségek a társadalmi feszültségek felhalmozódásához vezettek a település szegény közösségén belül. Ezek a feszültségek 2006-ban a felszínre törtek, két család vizsalyának formájában. E családi konfliktus a település „Kisfalú” néven ismert cigánytelepén élő két igen népes (egyenként mintegy száz-százötven főt számláló) család a „G” és a „B” família között robbant ki. Egy helybeli így mesélt a „családi háborúnak” nevezett problémáról.

„Ez már háború, ami itt van Kisfaluban. Két vagy három éve megy a cirkusz. Az egész a gyerekeken robbant ki, hogy a B gyerekek megverték a G gyerekeket, vagy fordítva, már nem tudom, mindenesetre azóta a két család állandóan balhézik, úgyhogy mi itt félelemben élünk. Hát annak idején jártunk föl a templomba (a kisfalunak a településhez közelebb eső végén áll), de mi, azért, mert a Kisfalunak ezen a részén lakunk, és mert a G családhoz tartozunk, nem mehetünk fel arra, hanem kerülnünk kell a bicikliút felé. Most lesz a gyertyaégetés (mindenszentek ünnepe), de tavaly sem tudtunk kimenni, és idén sem tudunk, mert a B család miatt nem lehet. Arra, a templom körül már csak a B család lakik, és miattuk mi nem mehetünk végig az úton. A sógornómék ezért már Ózdra írátták át a gyerekeket. Oda járnak iskolába, úgyhogy minden reggel hozzák, viszik őket.” (G. Lászlóné)

Az eddigiekben felsorolt problémák a családok többségét halmozottan érintik, kumulatív hatásuk következtében konzerválják a szegénység kultúráját a szegény cigány családok körében. Ez az a kultúra, amely a legnagyobb mértékben meghatározza az arlói Széchenyi István Általános Iskola társadalmi kontextusát. A kérdés tehát most már csupán annyi, hogy miként hat e bemenet az iskolai folyamatokra, s hogy miképpen tesz kísérletet az iskola ezen bemeneti tényezők kezelésére.

Az iskolai folyamatok

Az arlói társadalom problémái alapvetően meghatározzák azokat a problémákat, melyekkel az iskolának meg kell küzdenie. Ezen problémák közül a legjelentősebb az, hogy az arlói Széchenyi István Általános Iskola tanulóinak legnagyobb része hátrányos helyzetűnek számít. A rendszerváltást követően a társadalmi viszonyok változása, a szegény népesség arányának növekedése az iskolában is éreztette a hatását. Az intézményben is megnőtt a szegény, többnyire cigány, vagy cigánynak tartott tanulók aránya. Ez egy bizonyos, nehezen meghatározható határ felett spontán szegregációs folyamatok beindulását eredményezte. A helyben maradt középosztálybeli szülők egyre nagyobb számban vették ki gyermekeiket az iskolából, és írátták át őket a környékbeli települések valamely általános iskolájába. Ezen elvándorlás következtében az arlói általános iskola létszáma csökkenni kezdett, s ezzel párhuzamosan tovább nőtt a szegény családokból származó gyermekek aránya. Ma már ott tartunk, hogy az iskola 459 tanulójaiból 456 tanuló hátrányos helyzetűnek, 316 halmozottan hátrányos helyzetűnek, 23 gyermek pedig

veszélyeztetettnek számít. Az iskolában tehát koncentráltan jelentkeznek a hátrányos helyzettel, a szegénység kultúrájával összefüggő pedagógiai problémák.

A hátrányos helyzetű arlói iskolások számára a szegénység mindennapi tapasztalat. A szegény családokban a megélhetés előteremtése olyan szükséglet, amely felülír minden más szükségletet. Épp ezért a szegény arlói családokban a gyermekek korai képzésének nincs semmiféle hagyománya. A szegény családoknak ráadásul nincsenek meg az anyagi forrásai arra, hogy a középosztály iskolája által elvárt módon támogassák gyermekeik képzését, tanulmányait. A gyermekek legnagyobb része nem jut hozzá az információk legalapvetőbb forrásaihoz (könyvek, újságok, a szülő által szelektált televízió-műsorok, internet stb.), nem is beszélve a középosztálybeli családokban már-már normának számító magánóráról, melyeket az arlói iskolások szülei egész egyszerűen nem képesek megfizetni. Hasonló a helyzet a közművelődés intézményeivel, tereivel is, melyek az arlói családok nagy része számára elérhetetlenek. A családok életmódja, életkörülményei sem kedveznek a gyermekek kognitív fejlődésének és iskolai előrehaladásának. A nagy családokban egy-egy gyermek nevelésére kevesebb energia, kevesebb idő jut, mint a kevesebb gyermeket nevelő középosztálybeli családokban. A generációk együttélése a szűk lakásokban pedig teljességgel lehetetlenné teszi az otthoni tanulást.

Mindezekon túl a szülők többségének alacsony iskolázottsága is nehezíti a gyermekek tudásának gyarapodását; egyrészt azért, mert a szülők egész egyszerűen nem tudnak segítséget nyújtani gyermekeik számára a tanulásban, másrészt pedig azért, mert a szülői minta nem motivál tanulásra. Arról van szó, hogy az arlói gyermekek számára sokkal nyilvánvalóbb és egyszerűbb a szülői mintával való azonosulás, mint a középosztály iskolája által felkínált alternatív minták követése. A gyermekek belső motivációja az iskolai tanulásra a fenti okok miatt rendkívül alacsony, s ezt csak súlyosbítja a külső motiváció hiánya. A szülők ugyan a külvilág felé azt kommunikálják, hogy fontosnak tartják gyermekük iskolai eredményeit, előmenetelét, tetteik, viselkedésük azonban éppen ennek ellenkezőjét támasztja alá. Nem járnak el a szülői értekezletre, gyermekük teljesítményével kapcsolatban teljességgel érdektelenek látszanak, nem törődnek az iskolai hiányzásokkal. A sort lehetne még folytatni, ám a helyzet így is egyértelmű, a szülők többsége közömbös (esetenként kifejezetten ellenséges) az iskolával szemben.

Ezek a jelenségek talán jobban megérthetők akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a szegénység kultúrájában szocializálódott szülőknek és gyermekeknek rendkívül nehéz megérteni és elfogadni az iskola által képviselt középosztály kultúrájának értékeit és normáit, hiszen közösségük értékeit, normáit éppen a többségi kultúrával szemben fogalmazzák meg. Ez az ellentét képezi közösségi identitásuk egyik alapját, s ez eleve megnehezíti a gyermekek számára a sikeres iskolai integrációt. Ezt a helyzetet ráadásul súlyosbítja az is, hogy az iskola világában használt kidolgozott nyelvi kód nagyban különbözik az arlói szegénység-kultúrában kialakult és használt korlátozott nyelvi kódtól. A nyelvi különbségek tovább nehezítik a kölcsönös megértést, s ezzel összefüggésben az iskola számára fontos értékek, az iskola világában fontos célok elfogadását.

Mindezek ismeretében jól látható, hogy az eredményes iskolai integráció, a sikeres iskolai pályafutás szükségessé teszi az iskola világához való alkalmazkodást, ami lehetetlen bizonyos fokú kultúraváltás nélkül. Természetesen erre csak nagyon kevesen képesek, hiszen az iskola megkérdőjelezi a család, az otthon értékrendjét, feje tetejére állítja a korábban megérteni vélt világot. Az iskola világához való sikertelen alkalmazkodás növeli az iskolai kudarcok esélyét és gyakoriságát az arlói általános iskola tanulóinak esetében. Iskolai pályafutásuk épp ezért feszültségekkel terhelt, s a gyermekek ezeket a feszültségeket igen gyakran verbális vagy fizikai agresszió, illetve az intézmények képviselőivel szemben tanúsított ellenállás formájában vezetik le. Az agresszió tehát állandóan jelen van az iskolában, s ezen a helyzeten csak ront a már említett

családi konfliktus, amely az iskola falain belül is megjelenik azokban az időszakokban, amikor a felnőttek ellenségeskedése intenzívebbé válik. (Épp ezért sok szülő kivette gyermekét az iskolából, és Ózd vagy a környékbeli falvak iskoláinak valamelyikébe íratta át. Hasonlóképpen sokan vannak azok is, akik kérvényezték, hogy gyermekük magántanulóként folytathassa tanulmányait. Az ily módon magántanulóvá lett fiatalok sorsa aztán meg is pecsételődik, családi környezetben - az ismertett okok miatt- esélyük sincs arra, hogy az iskolai továbbhaladás követelményeit teljesítsék és elvégezzék az általános iskola nyolc osztályát.)

Láthatjuk, hogy az arlói iskolában tanuló gyermekek iskolai pályafutását számos, egymással szoros összefüggésben álló társadalmi probléma nehezíti. Ezek hatására a tanulók túlnyomó része már úgy érkezik az iskolába, hogy nem rendelkezik azokkal a szociális és kognitív kompetenciákkal, illetve tudásokkal és ismeretekkel, melyek a középosztály iskolájában az eredményes iskolai integrációhoz nélkülözhetetlenek, s ami még rosszabb, a legtöbben a későbbiek során sem tesznek szert ezekre a készségekre és tudásokra. Mindezek következtében az arlói iskolások tanulmányi eredményei rendkívül alacsonyak, az évismétlések és a magántanulók száma igen magas, és sok gyermek nem végzi el a még nyolc osztályt sem.

Mivel a mai magyar társadalomban a társadalmi integráció, az érvényesülés, a sikeres életpálya egyik legfőbb feltétele a megfelelő iskolai végzettség, ezért összességében kijelenthetjük, hogy az arlói iskola tanulóinak többsége jelentős hátrányokkal vág neki az életnek, legtöbbjüknek sokkal kisebb az esélye a sikeres életpályára, mint középosztálybeli kortársaiknak. És éppen ez az a pont, ahol az iskola szerepet játszhat a társadalmi problémák kezelésében.

Az iskola egyik funkciója ugyanis a tömegoktatás elterjedése óta az esélyegyenlőség növelése. Az iskola abban az esetben növeli az esélyegyenlőséget, ha a tanulók szociokulturális helyzetétől (tehát a rendszer bemeneti oldalától) függetlenül képessé teszi a gyermekeket azonos teljesítmények, azonos iskolai eredmények elérésére. Ha ez megvalósul, az iskolából kikerülő gyermekek továbbtanulási, elhelyezkedési és kereseti lehetőségei azonosak lesznek, s ezzel a társadalmi egyenlőtlenségek, illetve az azokkal összefüggő társadalmi problémák csökkenthetők lehetnek. A következőkben azt próbálom meg nagyon röviden áttekinteni, hogy az arlói Széchenyi István Általános iskola milyen lépéseket tesz a fenti értelemben vett esélyegyenlőség előmozdítása és ezen keresztül a helyi társadalom problémáinak kezelése érdekében.

Az iskola nevelőivel folytatott beszélgetésekből egyértelműen kiderült számomra, hogy az eddigiekben vázolt folyamatok a kilencvenes évek végétől kezdve egyre erőteljesebben jelentkeztek, és súlyos problémákat okoztak az intézmény számára. Ettől az időszaktól kezdve nyilvánvalóvá vált, hogy a hagyományos iskolai oktatás már nem vezet eredményre az ekkor már jellemzően a szegénység kultúrájában élő arlói iskolások esetében. Ahhoz, hogy az iskola továbbra is működőképes maradjon, s meg tudja őrizni veszélybe került funkcióit (szocializáció, perszonalizáció, az esélyegyenlőség növelése) változtatásokra volt szükség. E kényszer hatására dolgozta ki az intézmény nevelőtestülete - külső szakértők bevonásával - az iskola képesség-kibontakoztató programját. Olyan összetett programról van itt szó, melynek részletekbe menő, teljes ismertetésére, a rendelkezésemre keretek között, nem vállalkozhatom. A program legfontosabb pilléreinek bemutatása következik tehát.

Ezen pillérek közül az első az *elfogadás*. Az iskola dolgozói alapelveként határozták meg a program összeállításakor, hogy a fennálló helyzetet elfogadják, az ellen nem küzdenek, hanem az adott feltételek között a gyermekek számára leginkább megfelelő nevelés-oktatás biztosítására törekszenek. Mindezek szép szavak, pusztán ideálok is lehetnének, ám tapasztalatom szerint a nevelőtestület tagjai komolyan is gondolják ezeket az elveket, így a tudatos elfogadás kiváló alapot teremt minden további lépés megtételéhez.

A képesség-kibontakoztató program következő alapelve az, hogy a gyermekekről állandóan naprakész információkkal kell rendelkezni a számukra megfelelő nevelés és oktatás

biztosításához. Ezért a program fontos pillérét képezik a gyakori diagnosztikus *mérések*. Az első és második osztályosok diagnosztikus mérését (DIFER mérés) már jóval azelőtt bevezették, hogy annak elvégzése a közelmúltban előírásá lett volna az iskolák számára. Ezen mérések, illetve az országos kompetenciamérés eredményeit az iskola valóban alkalmazza a gyermekek optimális fejlődésének leginkább megfelelő pedagógiai eszközök, módszerek és stratégiák kiválasztásakor.

Ezen stratégiák egyike az osztályszintű differenciálás. A mérések alapján nívócsoportokat képeznek, és ezek a nívócsoportok lesznek az adott évfolyam osztályai. Ezek a nívócsoportok (osztályok) azt hivatottak szolgálni, hogy az osztályon belüli személyes differenciálás a leghatékonyabban működhessen. E rendszer lényege a folyamatos mérés és felülvizsgálat, melynek köszönhetően a nívócsoportok (osztályok) között lehetséges az átjárás, a szegregációt így sikerül kiküszöbölni a rendszerből. Alapvetően három osztálytípussal, három különböző szintű nívócsoporttal dolgoznak egy évfolyamon. Egyrészt működnek tehetséggondozó osztályok, melyekben a legjobb képességű gyermekek az első osztálytól kezdve emelt szintű informatikai és nyelvi képzésben részesülnek. A következő szintet a normál tantervű osztályok alkotják, s végül a harmadik típus a fejlesztő osztályok típusa, melyekben sajátos nevelési igényű gyermekek kiscsoportos nevelése-oktatása történik a „Lépésről-Lépésre program” bizonyos elemeinek bevonásával. Mindezekon túl van az iskolában két összevont osztály (egy felső és egy alsó tagozatos tanulócsoport) melyekben az enyhe fokon értelmi fogyatékos gyermekekkel foglalkoznak a pedagógusok. Fontos megemlíteni, hogy enyhe fokon értelmi fogyatékos gyermekek mindegyik osztálytípusban tanulnak, az iskolában tehát működik integrált nevelés-oktatás.

A méréseknek, miként azt már említettem, a tanulócsoportok képzése, az osztályszintű differenciálás mellett megvan az a funkciója is, hogy információkat szolgáltat az egyéni differenciáláshoz. A képesség-kibontakoztató program központi magját alkotja az *egyéni fejlesztés*. Gyógypedagógusok, fejlesztő pedagógusok, logopédus és mentálhigiénés szakemberek személyre szabottan, egyénileg fejlesztési terv alapján foglalkoznak minden gyermekkel, akinek erre a különböző mérések eredményei alapján szüksége van. Fontos megemlíteni, hogy egyéni fejlesztésben minden osztálytípusból vesznek részt gyermekek, jelenleg összesen 78 tanuló.

A képesség-kibontakoztató program következő fontos pillére a *tanulósobai oktatás*. Mint láttuk, a családok - a szegénység-kultúra sajátosságai miatt - a lehető legkritikább esetben tudják biztosítani a gyermekek optimális fejlődésének feltételeit. A családi nevelés szociokulturális helyzetből adódó hiányosságait egyedül az iskola képes kompenzálni. Ezt felismerve indította el az arlói általános iskola a kötelező tanítási időn kívüli tanulósobai oktatást, melynek legfőbb feladata az, hogy az iskolában tartsa a gyermekeket, s bizonyos családi funkciók átvállalásával lehetőséget teremtsen számukra a tanuláshoz és az optimális fejlődéshez. A tanulósobai oktatásban való részvétel egészen mostanáig önkéntes alapon, a szülő döntése alapján történt (ez a helyzet a 2007/2008-as tanévtől megváltozott, az iskola kötelezővé tette a tanulósobai foglalkozásokon való részvételt.) E szolgáltatás népszerűségéről és hatékonyságáról mindennél többet elmond az, hogy a kutatás által vizsgált 2006/2007-es tanévben 315 gyermek vett részt tanulósobai oktatásban.

A tanulósobához hasonló, fontos szerepet töltenek be az arlói általános iskola képesség-kibontakoztató programjában a különböző *délutáni foglalkozások*. Az arlói iskolások számos klub, szakkör és sportkör közül választhatják ki az érdeklődésüknek leginkább megfelelőt. A délutáni foglalkozások kettős szerepet játszanak az iskola életében. Egyrészt az a feladatuk, hogy minél hosszabb ideig az iskolában tartsák a gyermekeket, másrészt a délutáni elfoglaltságok gazdag kínálatával a más iskolákba járó, ám Arlón élő, elsősorban középosztálybeli diákokat próbálja az intézménybe csábítani a tantestület.

Mindezekon túl említést kell még tennünk a képesség-kibontakoztató program elemei között a *cigány népismereti oktatásról*. Ennek bevezetése mellett azért döntött az iskola, mert a tanulóinak túlnyomó része a cigány kisebbséghez tartozik, s az intézmény vélekedése szerint a népismereti oktatás segíthet e tanulók számára saját kultúrájuk értékeinek megismerésében, illetve alkotó (újja)teremtésében. Mindez azért fontos, mert a közös kultúra ismerete és a közös kultúra iránti igényesség közösségi tudatot, közös értékeket alapozhat meg, melyek nélküli eredményes iskolai oktatás nehezen képzelhető el.

Hosszan sorolhatnám még a képesség-kibontakoztató program fontos elemeit, újításait, a terjedelem korlátozott volta miatt azonban csupán egyetlen elem, a kommunikáció rövid bemutatására vállalkozom már. Az arlói iskola képesség-kibontakoztató programjának fontos alapelve, hogy a gyermekek oktatásába, nevelésébe megpróbálja bevonni a helyi társadalom tagjait, köztük elsősorban a szülőket. Ennek érdekében az intézmény folyamatos, nyílt kommunikációt folytat a legtöbb társadalmi szervezettel (művelődési otthon, honismereti kör, Szent Ferenc Kisnővérei Szerzetesközösség stb.), valamint a települési és kisebbségi önkormányzattal. Természetesen a helyi társadalom képviselőivel folytatott kommunikáción belül a szülőkkal való folyamatos, lehetőleg kétoldalú kapcsolattartás játssza a legnagyobb szerepet. Az iskola vallja, hogy eredményes oktató-nevelő munka csak a szülők együttműködésével végezhető. Ehhez az együttműködéshez természetesen meg kell nyerni a szülőket. Ezt szolgálják a szülői értekezletek és családlátogatások, illetve a roma pedellus program. Ez utóbbinak az a lényege, hogy az iskola a helybeli roma társadalomból alkalmaz jó képességű, jó kommunikációs és pedagógiai érzékű, az átlagnál magasabban iskolázott, munkanélküli személyeket. E személyek elsődleges feladata a mediáció. A pedellus olyan mediátor, aki a kölcsönös megértés érdekében közvetít az iskola és a szülők között.

Kimenet

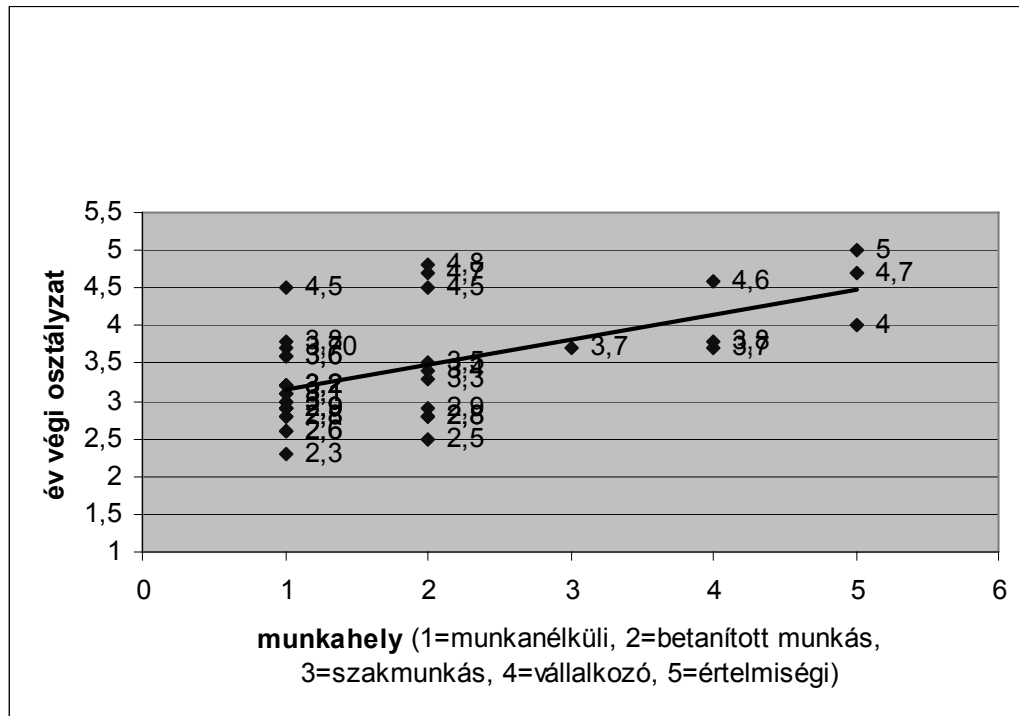
Miután megismerkedtünk az arlói általános iskolában zajló pedagógiai folyamatokkal és az azokat meghatározó bemeneti tényezőkkel, itt az ideje, hogy figyelmünket a kimenet, az iskolai folyamatok eredményei felé fordítsuk. Ezen eredmények informálnak ugyanis bennünket arról, hogy az iskola milyen szerepet tölt, tölthet be a helyi társadalom problémáinak kezelésében. Csakis a kimeneti mutatók igazolhatják vagy cáfolhatják azon kiinduló feltételezésünket, miszerint az iskola a pedagógiai folyamatokon keresztül képes olyan kimenetet, eredményeket produkálni, melyek kedvezően hatnak az iskolai munkát nehezítő bemeneti tényezőkre, és az azok mögött meghúzódó társadalmi problémákra.

Természetesen a kimenet értékeléséhez sosem elegendő egyetlen indikátor vizsgálata. Kutatásom során az indikátorok rendszerének elemzését végeztem el, a DIFER-mérés eredményeitől kezdve a tanulók év végi eredményein és a továbbtanulási mutatókon keresztül az országos kompetenciamérésen nyújtott iskolai eredményekig számos eredményjelzőt vonva be a vizsgálatba (1. ábra).

E komplex vizsgálat ellentmondásokkal teli képet rajzolt az arlói Széchenyi István Általános iskola munkájának eredményességéről. A DIFER-mérés eredményei például arról győztek meg, hogy az iskolai munka eredményes, hiszen a gyermekek a diagnosztikus vizsgálatokon az iskolában eltöltött idő előrehaladtával egyre jobb teljesítményt nyújtottak. A továbbtanulás magas aránya is az iskolai munka pozitív eredményeit látszott igazolni.

Megvizsgálva azonban azt, hogy a gyermekek milyen típusú iskolákban tanultak tovább, rögtön árnyaltabbá vált a kép, hiszen az arlói általános iskolások túlnyomó többsége csak olyan középiskolákba jutott be, melyek nem adnak érettségit, s olyan szakmákat tanult, melyek a mai magyar társadalomban egyáltalán nem nevezhetők versenyképesnek. A továbbtanulás magas aránya ellenére tehát az eredményes társadalmi integráció, és a sikeres életpálya esélye az arlói

gyermekes esetében egyáltalán nem növekszik, sőt a továbbtanulás konzerválja ezen gyermekek társadalmi elszigeteltségét.

1. ábra: Év végi osztályzatok összefüggése a szülők munkaerőpiaci helyzetével

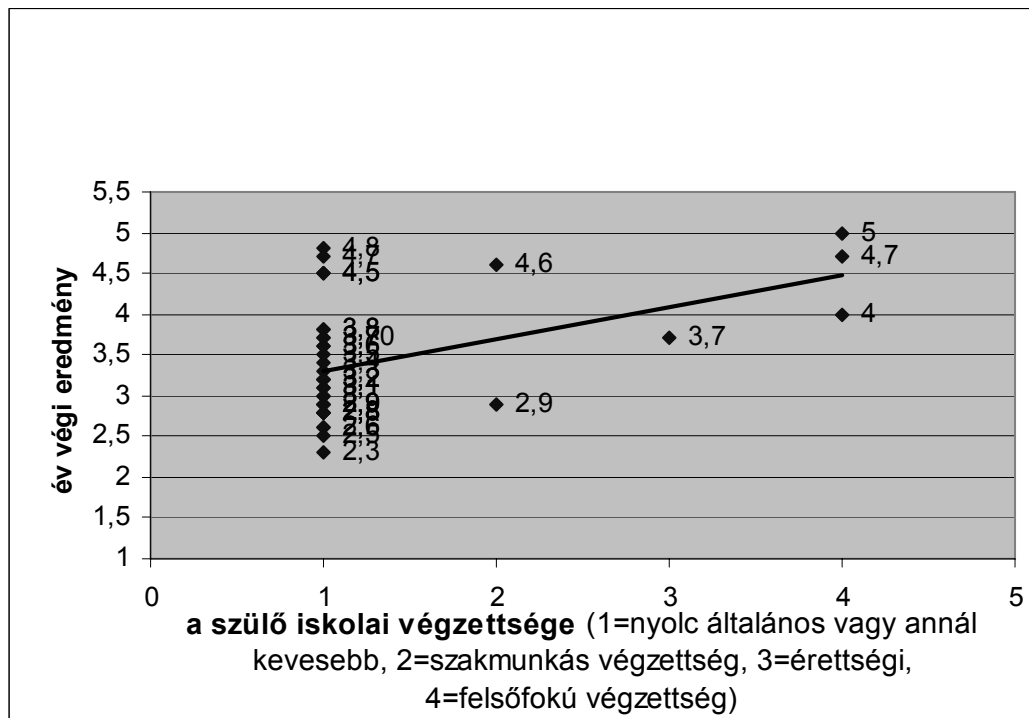
Forrás: szerző saját felmérése

Ez a kimenet tehát az arlói általános iskola munkájának eredménytelenségét látszik alátámasztani, akárcsak a kompetenciamérés eredményei, melyek mind matematikából, mind szövegegrésből minden évfolyamon rendkívül alacsonyak. Az arlói Széchenyi István Általános Iskola a telephelyek standardizált képességpontok alapján létrehozott rangsorában - mind országos, mind községi szinten - a rangsor alsó negyedében helyezkedik el (2. ábra).

E kedvezőtlen eredmények ellenére az iskola képesség-kibontakoztató programjának szakmai megítélése igen pozitív. A Sulinova Kht. például az arlói általános iskola képesség-kibontakoztató programjának számos elemét beépítette a közelmúltban kidolgozott, és országos szinten általános gyakorlattá fejleszteni kívánt integrációs és képesség-kibontakoztató programjába, sőt a program tesztelését többek között éppen az arlói Széchenyi István Általános Iskolában végezte. (Ez természetesen együtt járt folyamatos szakmai ellenőrzéssel, szakértői segítségnyújtással és az integrációs, illetve képesség-kibontakoztató fejlesztésre felkészítő képzésekkel.)

A program tehát jó, s egyes eredmények, mutatók ezt valóban igazolják. Más indikátorok azonban épp ennek az ellenkezőjét látszanak alátámasztani. Ez utóbbiak közül a legbeszédesebbek a gyermekek iskolai eredményeinek a szülők képzettségével és munkaerőpiaci pozíciójával való összefüggéseit jellemző mutatók. A kutatás során a 2005/2006-os tanévben hatodik osztályos tanulók (összesen 37 fő) iskolai eredményeit korreláltattam a szülők iskolai végzettségével és munkaerőpiaci helyzetével, és azt az eredményt kaptam, hogy ezek erőteljes hatással vannak a gyermekek év végi eredményeire. Az adatokból egyértelműen látszik, hogy

minél alacsonyabb a szülők iskolai végzettsége, s minél kedvezőtlenebb a munkaerőpiaci helyzetük, a gyermekek iskolai eredményei annál nagyobb valószínűséggel lesznek alacsonyak.

2. ábra: Év végi eredmények és a szülők végzettsége közötti kapcsolat

Forrás: szerző saját felmérése

Mivel a mai magyar iskolarendszerben az iskolai eredmények képezik a szelekció alapját, ezért az alacsony végzettségű, kedvezőtlen munkaerőpiaci helyzetű szülők gyermekeinek iskolai pályafutása nagy valószínűséggel kedvezőtlenül alakul, és negatív módon befolyásolja majd a gyermekek későbbi életpályáját. Sajnos ezek a kimeneti adatok azt mutatják, hogy az arlói általános iskola önmagában nem képes az esélyegyenlőség előmozdítására, hiszen mint láttuk, a szülők társadalmi pozíciója nagy valószínűséggel meghatározza a gyermekek iskolai eredményeit, azok tehát nem tudnak függetlenedni a szociokulturális helyzettől, a bemeneti tényezőktől. Az arlói általános iskola önmagában tehát nem képes társadalmi problémák kezelésére, hiszen mint láttuk, az iskolai nevelés-oktatás hatásainál erőteljesebb a bemeneti tényezők hatása.

Ezt egyébként az intézmény vezetősége és tantestülete is felismerte, és mivel innovatív szakmai közösségről van szó, az iskola lépéseket tesz a probléma megoldása érdekében. Az intézmény pedagógusai egyre inkább úgy gondolkodnak, hogy az iskola eredményessége nem növelhető pusztán egyes iskolai folyamatok, pedagógiai eszközök és módszerek; a folyamatok elemek változtatásával, fejlesztésével, variálásával.

Egyre inkább az a vélemény válik uralkodóvá, hogy az eredményesség növelése érdekében rendszerben kell gondolkodni, a rendszer egészének változtatására, reformjára van szükség. Nem lehetséges eredményes iskolai munkát végezni úgy, hogy az iskolai folyamatokat elkülönítjük a bemenettől és a kimenettől, az eredményesség érdekében tehát ez utóbbiakhoz is hozzá kell nyúlnunk.

Arlóban ebbe az irányba meg is tették az első lépéseket. Az iskola tapasztalatai alapján az iskolai problémák nagy része összefügg az óvodai nevelés hiányával. Az arlói gyerekek nagy többsége ugyanis egyáltalán nem, vagy csak igen rövid ideig jár óvodába, hiszen sok szülő - a szegénység kultúrájában gyökerező okok miatt - nem szívesen adja idegen nevelők kezébe gyermekét. Sok az olyan család is, amelynek egyáltalán nem fontos az, hogy a gyermekek óvodába járjanak, és olyan esetek is gyakran előfordulnak, hogy a sok betegség miatt marad ki a gyermek az óvodából, az önkormányzatnak pedig szinte semmiféle hatékony eszköze nincs arra, hogy az arra leginkább rászoruló gyermekek esetében kikényszerítse az óvodai nevelésben való részvételt. Sok arlói gyermek ezért közvetlenül kerül a családból, a szegénység kultúrájából az iskola szabályozott, középosztályi kultúrát közvetítő világába. Sok gyermek esetében tehát nincs meg az átmenet - amit az óvoda hivatott biztosítani - a két világ, a két kultúra között, de azok esetében is problémás a belépés az iskola világába, akik megfelelő óvodai nevelésben részesültek, hiszen az óvodai és iskolai nevelés jelenleg igen különbözik egymástól. Ezért az iskola ösztönzésére a bemeneti tényezők közül először az óvodai nevelés reformjához látott hozzá a települési önkormányzat. Arról van szó, hogy az otthon, az óvoda és az iskola között húzódó mély szakadékok áthidalása érdekében az óvodai nevelést egyre szélesebb körben megpróbálják kiterjeszteni, s emellett hozzáálltak ahhoz, hogy az óvoda nevelési programját összehangolják az iskolában zajló nevelés legfőbb elveivel, tehát az óvodában is megkísérlik bevezetni a képesség-kibontakoztató programot. Természetesen ezen törekvések útjában még számos akadály áll, például jogi, pénzügyi és a már említett kulturális okoknál miatt nehezen tehető általánossá az óvodalátogatás és az óvodai nevelés az arlói gyermekek körében. A probléma tehát rendkívül komplex, hiszen a bemeneti tényezők közül az óvodai nevelés csupán egy, s ez sem függetleníthető a továbbra is magas munkanélküliségtől, a munkahelyek hiányától, a családtámogatási rendszer problémáitól, vagy a szociális juttatások és a segélyezés visszasságaitól. Ezért az általam vizsgált Széchenyi István Általános Iskola problémái csak abban az esetben oldódhatnak meg, az iskola csak abban az esetben lesz képes hatékony társadalomformáló aktorrá válni Arlóban - vagy bármely magyarországi településen - ha nem csak helyi szinten, hanem országosan is lépések történnek a bemeneti tényezők megváltoztatása érdekében.

Felhasznált irodalom

1993. évi LXXVII. számú Törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól.
1993. évi LXXIX. számú Köznevelési törvény.
2003. évi CXXV. számú Törvény az egyenlő bánásmódról és az esélyegyenlőség előmozdításáról.
- (-) (2006): 2000 éves a borsodi szénbányászat. Borsodi Szénbányák, Miskolc.
KSH (2006): Magyarország 2005. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
2007. Az arlói Széchenyi István Általános Iskola Pedagógiai programja. Arló.
Bernstein, B. (2003): Nyelvi szocializáció és oktathatóság. Meleg Cs. (szerk.), Iskola és Társadalom, 173-197. o. Dialóg Campus, Budapest.
F. Dobossy L. (2003): Ózd és térsége. Ceba Kiadó, Budapest.
Hamvas T. - Kovács O. (2002): Szakértői jelentés az arlói Széchenyi István Általános Iskolában folyó felzárkóztató munka és a szociális hátrányok enyhítését szolgáló tevékenységek elősegítéséről. Kézirat, Ózd.
Havas G. - Kemény I. - Liskó I. (2002): Cigány gyerekek az általános iskolában. Oktatókutatási Intézet-Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
Henry, J. (2001): Docility, or Giving The Teacher What She Wants. James H. McDonald (editor), The Applied Anthropology Reader, 330-338. Allyn & Bacon, Boston.
Hollós M. (2002): Bevezetés a kulturális antropológiába. Szimbiózis Alapítvány-ELTE-BTK Kulturális Antropológia Szakcsoport, Budapest.
Ladányi J. - Szelényi I. (2000): Ki a cigány? Forray R. K. (szerk.), Romológia-ciganológia 13-25. Dialóg Campus, Budapest-Pécs.
Lannert J. (2006): Az iskolaeredményességi kutatások nemzetközi tapasztalatai. Lannert J. - Nagy M., Az eredményes iskola. Országos Köznevelési Intézet, Budapest.
Mihály O. (1998): Bevezetés a nevelésfilozófiába. OKKER Kiadó, Budapest.
Dr. Rémiás T. (szerk.) (2003): Szerencse fel! Szerencse le! Hermann Ottó Múzeum, Miskolc.
Szabó Á.né (1996): Szegénység és iskola. Trezor Kiadó, Budapest.
Vajda Zs. - Kósa É. (2005): Neveléslélektan. Budapest, Osiris.